

مقالات

یعنی
مجموعہ مضامین فارسی

مصنف
ب قاضی نیک عالم صاحب نقشی فاضل اول مدرس فارسی
اسلامیہ ہائی سکول راولپنڈی

و
نقشی منوہر سہائے صاحب منوہر

بفرمائش

ہم مبارک علی تاجر کتب اندرون لوہاری دروازہ لاہور

(دیپنام ملک دین محمد فیروز دین محمدی پریس لاہور)

صفحہ	موضوع	مصنف	صفحہ	موضوع	مصنف
۷۰	۲۷ - توجہاں	مولوی نیک عالم صاحب	۲	۱ - ہندوستان	مولوی نیک عالم صاحب
۷۴	۲۸ - یورش تادری برہند	"	۶	۲ - تجارت	"
۷۷	۲۹ - فارس و شیراز	"	۳	۳ - از سر دوش و مقدم بر گوش ہوش اور خطاب	"
۷۹	۳۰ - نظارہ گلزار اور فصل بہار	"	۹	۴ - یافتی لا تبطل الاوقات فی عمد الشباب	"
۸۲	۳۱ - حرص و خوریش نسانی	"	۱۲	۵ - کشمیر	"
۸۵	۳۲ - نقصانات نفاق	"	۱۶	۶ - کیفیت شب ماہتاب	"
۸۶	۳۳ - خواجہ حافظ	منوہر	۱۹	۷ - مذہبیت و بدایت	"
۹۳	۳۴ - فریدی طوسی	نیک عالم	۲۲	۸ - کیفیت شب تار و ربا و باران موسم سرما	"
۹۷	۳۵ - سعدی	منوہر	۲۷	۹ - کردنی خویش آمدنی پیش	"
۱۰۱	۳۶ - مناظرہ سیل و نہار	نیک عالم	۲۷	۱۰ - آفتاب	"
۱۰۲	۳۷ - چہ پنجاب انتخاب ہفت کشور	"	۳۰	۱۱ - موسیقی	"
۱۰۷	۳۸ - حب الوطن	اے۔ جے انصاری	۳۳	۱۲ - علم طب	"
۱۱۲	۳۹ - ابرو باران	تفضل حسین	۳۵	۱۳ - علم جغرافیہ و تاریخ	"
۱۱۵	۴۰ - سفر	منوہر	۳۸	۱۴ - مقابلہ زراعت و تجارت	"
۱۱۸	۴۱ - مقاصد زندگی	"	۴۱	۱۵ - تعلیم و تادیب	"
۱۲۲	۴۲ - تندستی	"	۴۴	۱۶ - وسائل حصول علم	"
۱۲۷	۴۳ - راستی	"	۴۶	۱۷ - تعلیم نسوان	"
۱۳۱	۴۴ - علم	"	۴۸	۱۸ - راستی و ورورغ	"
۱۳۵	۴۵ - سخاوت	"	۵۰	۱۹ - احسان و سخاوت	"
۱۳۹	۴۶ - اطاعت شہ	"	۵۲	۲۰ - عدل و ظلم و مقابلہ ہر دو	"
۱۴۲	۴۷ - تقدیر و تدبیر	"	۵۵	۲۱ - انسان و مشاغل مختلف آن	"
۱۴۶	۴۸ - وقت	"	۵۷	۲۲ - رحم و عفو و انتقام	"
۱۵۰	۴۹ - شاعر و مصور	"	۵۹	۲۳ - علم و فضل و مقابلہ ہر دو	"
۱۵۵	۵۰ - زمانہ بازنہ ساز و زمانہ ساز	"	۶۱	۲۴ - ایفائے عہد	"
۱۵۸	۵۱ - سیر لذت من ماندہ و گرنہ ترا	"	۶۳	۲۵ - خاموشی	"
۱۶۸	۵۲ - قلعہ رہتاس	نیک عالم	۶۵	۲۶ - مہانتا بدھ	"
			۶۸	۲۷ - روزنشہ تاج محل	"

ہندوستان

ہندوستان مملکت است جنت نشان و سلطنت است عظیم الشان بر جانب شمال آں
جبال فلک شمال کہ در رفعت و وسعت و بسط و فسحت نظیر خود ندارد۔ مثل دیوار روئیں و
حصین حصین نمودار شدہ۔ صنایع قدرت و معمار فطرت بہ تعمیر این دیوار سنگیں آں صنعت
و فطنت بکار برود کہ مہندس و ہم و خیال و راندیشہ آں مبتلائے طلال و کلال قفل شامخہ آں
جبال آں قدر رفیع و منبع کہ طائر بلند پرواز اندیشہ را پرواز بر آں مجال و پیک تصور را مرداران
مخص ثواب و خیال۔ اکثرے از رؤس آں کوہستان در موسم زمستان و ہم در فصل تابستان
مستور در تحاف برف می ماند۔ این کوہستان با وجود قریب آسمان و رفعت شان پائے
قناعت بدامن توکل کشیدہ بجاالت مراقبہ شستہ۔ بچوئے

پائے رفعت بر آسمان وارو سر خدمت بر آستاناں دارو

سیاران جہاں و راہ لوردان عرصہ و دوران مثل این کوہستان نشان نمی دہند۔ آب باری
زیروہالاسے آں کوہا وواں۔ صنعت باری از برف باری جہاں۔ این کوہسار بہ سبب کثرت برف
موسوم بہ ہمالیہ است کہ معنی آں بزبان فارسی برفستان باشد۔ ذہبے بخت و دولت ہندیان کہ
خلاق جہاں برائے حفاظت شان این جنس کوہستان فلک شان را بہ پاسبانی وانشہ تا دست
گل چینان جہاں بہ گلبن چہستان ہندوستان نرسد۔ و در جانب جنوب بحر بکیراں بہ آں عظمت و
شانہ موجزن و ورانہ کہ عقل انسانی در اندازہ و تخمینہ کردن آں در چارموجہ حیرت مستغرق
دغوطہ زن، این بحر تا پید اکنار بحر ہند نامیدہ نشود۔ ساحل شرقی را آب خلیج بنگال و غربی را

عام نظارہ

حدود و آراہ

دریائے عمان می شود۔ لالی شاہوار و جواہر آبدار کہ انیں بحر برے آید روکش و اراجم و پشت
 آسماں بہ نظارہ آں خم تلج شاہان جہاں و دہیم سلاطین زماں گوہرے برآں آب و تاب
 ندیدہ و گوشتس چرخ کہ خزینہ وار جواہر انجسم است جوہرے برآں رنگ و آب نشیندہ +
 آب و ہوائے این قطعہ وسیع و غریض کہ برائے خستہ دلاں تاثیر مویبائی وارد در مقامات
 مختلفہ بالاختلاف است۔ در بعض جاہا اگر باہر آں شدت است کہ مکافات در سرماہم مثل گرما بہ
 میگردد۔ شدت گرماے بر اعظم افریقہ بمقابلہ اویسج تیزو۔ در بعض قطعات آں مثل شملہ و کشمیر
 خشکی و برودت آں (داغ نہ) میدہد ز مہریر۔ لیکن تعجب این است کہ این شدت آب و ہوا
 اصلاً روح فرسا و جانگزا نیست در اکثر قطعات خوبی آب و ہواہم در گرما و ہواہم در سرما آں قدر
 روح فراود لریاست کہ ہر مردہ صد سالہ رازندہ ہواش میکند۔ ہر لطافت تراست کہ بالانفرا
 ممالک روسے زمین دارند و در مجموعہ یافتہ میشود۔ در وسط ہند کو بیست موسوم بہ ہند ہیاہل
 کہ جبل اہل و مشحون بہ وادی و طلل است مثل نطاق واقع شدہ۔ این کمر بستگی افغانیازہ ایست
 کابل و جوداں رانانہ بیان خود نگزیند۔ کوہ ہائے مزبور بموجہ جملہ کوہک ہائے نزدیک و دور مناظر
 قدرت و مظاہر فطرت بہ آں نفاست و لطافت جمع وارد۔ کہ مثل آں چشم سپارندیدہ
 و گوشت ہشبار مثلش نشیندہ۔

لطافت انہار و نفاست آبشار و رفعت کوہسار و رعنائی گلزار در ہر قطعہ زمین کا نقش
 فی الحجر دل نشین و معترف بہ خوبی آں جملہ کہین ہین۔ چنانکہ سر زمین ہند بہ سبب جہاں شامخہ
 و طلال شاہقہ و دریا ہائے پیر آب و چشمہ ہائے با آب و تاب مفرقاہم سبب جہاں است
 ہم چنین اشجار و نباتات و بقولات میوہ جات آں روکش باغ جہاں و شرمندہ ساز خضرائے
 آسماں است۔

بہ سبب عمدگی آب و ہوا غلات مختلفہ و اجناس متفرقہ در بر سیر و خریف و صیف و شتا
 بہ آں افراط پیدا می شود۔ کہ با شنندگان فرنگ اذراہ دانش و فرہنگ آہنگ برون آں
 میکنند۔ بسا اوقات این برآمد غلہ باعث غلا و موجب نزول بلا میشود۔ اکثر ممالک ہند و سہیل
 بہ سبب اکثر لالہ و گلستان و بنفشہ و ریحان داغ نہ چہستان جہاں و وجہ قتل غنچہ

ایستک طبی و آب و ہوا

نارہ نشیندہ و فرات جہاں

دل و جان است۔ بہ سبب سطحات شفاف سنگ مرمر ہر قطعہ آتش مثل حلب و بربرہ
کرشمہ و امن دل می کشد کہ جایبغا است

رشتہ نگاہ از نظارہ گل ہائے بو قلموں رنگین و دست گلچیں از بوقلمونی گل ہا مثل
گلہ شہ بہاریں میوہ جات آن در شیرینی و لطافت و خوشبو و خلوت ٹہرنہ ایں شیریں و ہنساں
و گلستان آن مثل ریاض رضواں در ہر فصل ہنساں۔

ساکینین ایں دیار در فطانت و ذہانت و فراست و ذکاوت مشہور روزگار و در مکتب
حدس و ذکا و فہم و در ہا سبق آموز شان ارسطو و بقراط و حکمت اندوز ہندیان افلاطون سقراط
اند۔ در ہمت و حماستہ و طاقت و شجاعت ثانی رستم و اسفندیار۔ و در فصاحت و بلاغت و ہمت
و طاقت از بس قابل اعتبار اند۔ چنانکہ مجالس ریح و غم و محافل سوز و الم از لزوم شان آرتہ
و نوادی عیش و نشاط و مقامات سرور و ایسا طاقتم و م نشان پیراستہ

بہ ہنساں

اگر تعلیم ہندوستان نہودی جہاں ظاہر
بمکتب خانہ حکمت نہودی بیچ کس ماہر
چو ہندوستان کہ منوں حکم یونان ابا شد
فصیحان عرب اند جواب نطق اوقاصر
ہوای جانفرویش صاف آیش لولوی لہ
چو روح متقی و پارسا دارم و را طاہر

در صنعت و حرمت مثل حدوسی و زرگری و معماری و آہنگری۔ نقاشی و مصوری آن
چنان کہ صنایع ان چین و جاپان و چاکہ ستان ایران و توران نہادہ رہا سے و خوشہ چین ایشان
صیت سخاے ہندیان ہر صبح و شام بگوش سائلان روم و شام بیدہ۔ حاتم طائی اگر زندہ
بودے شیوہ جو و کریم و طریقہ سخا و شہیم انہ سنجیا کے ہیں و پانچ سوختی بل دامن سوال انجام
عطا و نوال انداختی۔ مردمان مختلف الادین و الایقان و ہندوستان نہ پیرسانہ
حکومت برطانیہ زندگی بسر کنند۔ بعد از سلطنت ہندوستان چین انہ خاندان ہائے مختلفہ ان
اسلام براین دیار تا سالہائے دراز فرما ز و مانند و توسن حکو انی بہ میدان انصاف معدلت
بہ سرحت تمام را اندد۔ سلاطین زمانہ و خواتین جہاں سر زمین ہند را کان طارہ نگا سشتہ
چشم و گوشت را بہ انتظار حکومت اوداشتہ۔ بھجواسے سے ای روشنی طبع نور برین بلا شدی۔
عروس سلطنت کہ نوٹے ہر و وفا و بوسے غیب سے چہا نزار۔ ہر شب در عقد شہ ہر سے و

بہ ہنساں

ہر لحظہ درکنار تاجور می باشد عشوہ وہ سلاطین نامدار و شاہان کامگار شدہ
 بلاد مشہور ہندوستان پر جمیع بلاد ممالک جہاں بہ سبب عظمت عمارات و زہت باغات
 و فسحت فضا و ہولے روح فزا تریح تمام دارو۔

منجملہ بلاد عظیمہ ہندوستان دہلی۔ آگرہ۔ لاہور شہر ہائے قدیمہ میں دیار و بہ سبب
 آثار صنایع مشہور روزگار۔ شہر دہلی بہ سبب یادگار ہائے قدیمہ گوئے سبقت از آثار صنایع
 بلاد عظیمہ راجوہ۔ شہر مذکور کہ دل ہندوستان است بسے انقلابات روزگار دیدہ و تغیرات
 لیل و نهار مشاہدہ نمودہ۔ حالت حاضرہ میں شہر بھولے سے دیدہ عبرت کشا قدرت حق را
 بسیں۔ عبرت بخش دیدہ نظارگان و سنی آموز طلب و بستان جہاں است۔ از دیدن
 قلاع و مقابر و مساجد و معابد زبان سیار و سیاح بے اختیار میں شعر پر اعتبار می سراید
 از نقش و نگار و دیوار شکستہ آثار پدید است صنایع مجسم را

روضہ تاج کہ سراج ریاض جہاں و سر آمد مقابر سلاطین زمان و لب لباب ہفت عجائبات
 دوران است مثل عروس زیبای ناظرین رادل ربا۔ عابریں را عبرت افزاست۔ ہم چنین
 مینار ہائے قلاع فلک نشاں و مساجد مینو نشاں میں الفاظ نوشتہ سے
 زینہار از دور گیتی و انقلاب روزگار در خیال کس نگشتے کا پنچناں گرو چیں

تجارت

۲

تختہ سپاس بے قیاس یہ یادگار رب الجنتہ والناس و ہدیہ درو و نامحدود بہ جناب مستطاب
 تحقیقت اساس ختم المرسلین فخر البینین سزاوار است کہ آن خالق الملک و رازق الخلق بازار
 جہاں را بہ انتہای نفیسہ گوناگون و اسٹیا عجیبہ بوقلموں آراستہ و چہرہ دولت و عذار شمت
 را بہ حال تجارت پیراستہ بہ لحاظ منافعہ جلیبہ و مزاج جزئیہ آنرا افضل ترین پیشہ ساختہ
 حقیقت میں است کہ جملہ کار و بار جہاں و تقاطعہ امور زمان و زمانیاں و رونق بازار
 دوران منوط و مربوط بہ این حرفہ است۔

شرائط ضروریہ و امور مستلزمتہ این پیشہ اولیں ہم ضروریں و گہراست کہ

کہ زرد کشد و رہاں گنج گنج

شخصیکہ مال کثیر و زرخطیر و اشته باشد اور ادبیں کار اقدام باید کرو۔

ووشکین صبر و استقلال و اختر از اربے صبری و استعجال۔ زیر اگر دبیر و شرا

صاحب آزا گوہر مقصود و جوہر و نقد و شاید سود بجز دستگیری صبر و قرار حاصل نکرود۔

۷ شیوہ صبر ہر کہ آموزد گوہر و سیم و زر بیند و زو

متاع ہائے گوناگون و اجناس بوقلموں را ذخیرہ داشتن و بمرور زمان و انقضای دوران

آزاد رفتن مقتضی صبر و قرار و منقاضی ثبات و استقرار است

شکر و شوکین۔ تدبیر و ایمانداری و راستی و کفایت شعاری زیر اگر بدوں این صفات

حمیدہ و عادات ستودہ بازار تجارت رونق نگیرد۔

دیانت و امانت خال خوشنما بر غرض زین پائے تجارت غارتہ دلربا برائے جمال و کشتائے

مراحت است پس کسی کہ سودائے سوداگری دارد دانند کہ بدوں این سودے نہر وارو

با جملہ مردمان ہموارہ یکساں سلوک نماید و با صنیر و کبیر و برنا و پیر طریق مساوات پیماید تا نقاب

از رخ عروس مقصد کشتاید۔

تدبیر و رہمہ حالات لازم دہاں عزیزین ہمیدان جہاں اسب امانت راں عزیزین

قطع راہ صحارے و جبال بدوں صبر و استقلال آرزوئے امر محال بے قبیل و قال باشد۔

و عبور از وشت و دریا و کوہ و صحرا بدوں صبر صورت نہ بند۔

تخلی مشقت ہم کی از لوازم تجارت است۔ تا خون نکر لعل حکیر قیمتی بنیافت

پس گل سود از گلستان مقصود چیدن و جمال چہرہ دل آراے مطلوب دیدن بدوں استعانت

صبر من قبیل المحالات۔ چون عشق حرم باشد سهل است بیابانہا

تاجران کہ با قطع جہاں بغرض جلب منافع سفری نمایند از صعوبات لاحقہ این حال انحراف

نمورند و میدانند کہ از کاپی و سهل انگاری بجائے نتوان رسید۔ چہرہ مراد در آئینہ

مقصود نتوان دید۔

چہاں پس زینرا بیچیدن از خطرات نقصان۔ زیر اگر در بر کار مرز بجز بہ کا قبل از آغاز

جانب سود و زیان و سمت نفع و نقصان را ملحوظ نمیدارود۔ اگر از خطرات نقصان ترسان و خائف گردنگایے دران اقدام نہ نماید و بدین سبب گوہر سود و در مقصود بدست نیاید۔ چنانکہ عسری شیرازی علیہ الرحمۃ می گوید ۵

ای متاع و در و در بازار جاں انداختہ گوہر سود در حبیب زیباں انداختہ

نواید جلید و منافع جز یاد کہ ازین پیشہ حاصل می شود بہ تفصیل ذیل است۔

(۱) اشیاء ضروریہ کہ روزمرہ مکتفی حوائج است بنائے آن بر تجارت است۔

(۲) چون ملک از محط سالی و بد حالی مبتلائے مصیبت فاقہ کشی میگردد و انگاہ از برکت تجارت

عمارات متنزہ عالیہ کہ بہ فلک سرگوشی ہامی نمایند کرشمہ تجارت است و بس۔

(۳) از ممالک و در دست اجناس و عملات بر آردہ و فاقہ و مصیبت فاقہ کشی میشود۔

(۴) تاجران و بدین اشیاء نفیسہ ممالک غیر غیرت و حمیت و در جوش آمدہ تقاضائے این امر می

کن کہ در ملک خویش ہم آسپناں اشیاء میاگرد و بدین سبب صنعت و حرفت از ویاد پذیرد۔

و در بازار ہائے ہندوستان طرف چین و جاپان و طائفہ ہائے ماہوت و عالیچہ ہائے

مبسوط کاشتاں بدین من آید ہم چنین شمشیر اصفہان و پوشتین ہائے افغانستان خون

غیرت را در جوش آوردہ خرق حیثیت را در حرکت می آرد۔ اشیاء ناوردہ روزگار بہ ہر ملک و بار

رسیدہ باعث مفاد و آرام و تسلی و الطمینان باشندگان آن میگردد۔ مثلاً انار ہائے شیریں کابل و

قند ہار و مشک خوشبوئے تبت و تانارہ و کچھ بخش و مرغ جاں و صلاوت و کام جہان جہانیان

۵ تجارت کر بودی جلوہ بخش گلشن بسکان گل مقصود و ما در امن مقصد میدی کس

چون تجارت بہ ہر ملک و ہر دیار بغرض تجارت فی روئد بہ ساکنان آن ممالک بتاولہ جہالات

می نمایند و بدین سبب در معلومات شان ترقی پیدا آید کہ مفید ملک گردد۔

از قطع راہ ہائے دور و دراز کہ بدین عرض بوقوع می آید باعث آن گردد کہ انسان از

تجارت بے شمار ہمراہ کافی و حفظ وافی بے برادر سے چہ خوش بود کہ بر آید بیک کرشمہ دوکار

علاوہ ازین فرض عام کہ ملحوظ ہر فرقہ اہم است جلب منافع و جرم مفاد است کہ بخوبترین

و جے بذریعہ این پیشہ بظہور می آید (صورت ہند) ہم خرماد ہم ثواب بود۔

منافع و مفاد

تبادلہ خیالات

حصول تجارت

الغرض مختصراً این تو آن گفت کہ جلد رونق جہاں و ترقی بازار و دوران منھجر برہمیں پیشہ است۔

از سر و تن و عدم ہر گوش ہوش آید خطاب یافتے لابل الاوقات فی عہد شباب

جو اہر زو اہر حمد بے حدود لالی متلالی تناسے لایعہذ ثار ذات احد کہ مخلوقات گوناگون و موجودات بوقلموں را بترکیب کاف و نون از کتم عدم بمنصہ ظہور جلوہ بخشید و خلاصہ موجودات و نقاویہ کائنات را کسوت جہات مستعار پوشانید و رخسارہ ہستی را بذات او آرائیدہ۔
و سفر منازل مختلفہ و مراحل متفرقہ عمر پیش نہاد و خاطرش ساخت بعد از سیر گلزار شیر خوارگی و صبی گزشت بہ چمنستان شباب کہ ہر گلش گلے زیبا و ہر غنچہ اش غنچہ رعنا است می افتد۔
باغ شباب کہ فی الحقیقت باغیست تازہ و نشاط و آب و گلشنے است پر بہار و سیراب و چمنے ست خورم و خندان و بوستانے ست معطر کن و مانع جاں ثنہات و قرار نور زواہر حملات خزان پیری کہ باعث ملال و دلگیری باشد مامون و مصون نیست۔ چنانکہ بلبل چمن فصاحت و عندهیب گلشن بلاغت حضرت سعدی علیہ الرحمۃ در گلستان کلیات بے خزان بہ این نوع مترنم و غزل خواں مشاہیر

درخت قد صنوبر خرام انسان را | مدام رونق نو باوہ جوانی نیست
گلیست خورم و خندان تازہ و خوشبو | اول امید شبانش چنانکہ وانی نیست

پس دریں جہاں گزیران بعہد شباب از آفت خزان پیری خائف و ترسان بودہ اسول ذیل را دستور العمل خود باید ساخت۔ (۱) نقد عمر عزیز را در اشتراک لغویات و منہیات را لگان سازد و بمیدان حرص و ہوا کہ مودی بر سنج و بلاست تنازد۔ خوش گفت آنکہ گفت سے
اگر مالک روی زمین بدست آری | بہای دولت یک وزہ زندگانی نیست
و امور معاش بقدر مصلحت باید پرداخت و از امور معاد روی توجہ نباید یافت چنانکہ حضرت سعدی فرمودہ
جویت بدست درت چنان نشغول | کہ دیگر خبر از لذت معانی نیست

خوش گفت آنکہ گفت

و از امور معاش بقدر مصلحت

و پس امور معاش آن نحو

قدر دانی ایام جوانی

گوهر عمر عزیز اور استیغافے حظاً نظر حیوانی و لذائذ نفسانی از دست ندهد۔ زیرا کہ ہر کہ مغلوب
الشہوات شدہ نیک از بندید و در اسباب نفع و ضرر و خیر و شر بنیدیشید عاقبت کارش بہ
خسراں انجامید مرد و فرزانہ و ہوشمند یگانہ آن رموز شناس زمانہ است کہ در عہد شباب در طلب
باقیات صالحات بچو شد و رے جز راہ نیک کرداری و عفت شعاری نہوید چنانچہ مصلحت شیرازی
باشیر مردیت سگ ابلیس صید کرد ای بی ہتر بپیر کہ از گریہ کمتر سے
از منہیات و لغویات انحراف کلی و زبیدہ و امان الواث بہ عصیان آلودہ نگرداند بل ہمیشہ
روی ازاں جانب بگرداند و ہمیشہ عمل پیرے بر این شعر گرو۔

ہمشہ از تانیف گندت پیروی نفس و در ورطہ کہ سووندار و شناوری
تجنب و احتراز از صراط عشق مجازی و زبیدہ مشتری حسن زہرہ کہ خال سبب بدن و سخن
بر این سیم تن کہ غارت گراں متاع دین و ایمان و سار قلان عقاید و ادیان اند نباید شد و
بہ فریب عجزہ دنیا کہ قحبہ ایست زشت و تازیبا و مکارہ ایست بے مثل و یکتا۔ از صراط مستقیم
انحراف نباید ورنید زیرا کہ این عجزہ بد روی دنیا و قحبہ زشت و تازیبا بنظر کوتاہ بینان جہاں
و ناعاقبت اندیشان عرصہ دوراں بدر تمثال و پری جمال می نیامد و دلہای عشاق از دست
مے ریاید

این غول روی بستہ و کوتاہ نظر فریب | دل می بر و بغالبہ اند و دچادری
باروت را کہ خلق جہاں سحر از و بر بند | در چہ نکلند غمترہ خوباں با حری
از تکرار این کلمات و از کار این تلمیحات این امر پاپی ثبوت می رسد کہ عنان توجہ از عشق بہمی
پہچپیدہ و ریخ و تاب غم و غصہ بسر نباید بزوسہ

عنان باز پہچان نفس از حرام | بگردی ز رستم گزشتند و سام
محاسن عادات و مکارم اخلاق را شعار خود سازد۔ و زہد و اتقا و عفت و در عوام موقوف
بر زمان مستقبل بھوائے عرچہ دانی کہ فروا چہ حادث شود "ندارو۔ و در ارتقائے مدبرج
عالیہ طریقت و استعلاے مراتب علیاے حقیقت بہد بیخ نماید و ترقب ای امر ندارد۔
کہ بعد از مورایام عیش و نشاط و طے بساط حش و انبساط بسر حد منزن پیری و انحطاط

رسیدہ دیدہ خواهد شد۔ زیر آبی از ناصحان حقیقت گزار و واعظان نصیحت شعار بہ آواز بلند بگوش مردم ارجمند گفتہ سے

در جوانی توبہ کردن شیوہ پیگیری ست وقت پیری گرگ ظالم می شود پرہیزگار
در استرخاسے الہی کماہی کوشش نماید و مفہوم این شعر را در ہمہ حالات مرعی و ملحوظ دارد۔

عمر کیہ می رود بہر حال جس کن تا در رضای خالق بے چوں بسری
نفس پروری و شکم پری را اصل الاصول زندگی نداند۔ بل و اندکہ در نشا تعلق تا چاثر حیات
مستعار و بردارد۔ وریں امور بقدر حاجت پردازد و عامل بر مفہوم این گفتہ سعدی گردد۔

مرداں بسی و سنج بجای رسیده اند توبی ہنر کجاری از شکم پروری
در اولے حقوق عباد امور معاد را مرعی دارد و از طریق انصاف اصلاً منحرف نگردد۔ و
مثل آفتاب عالمات ماہتاب (صفت) تاب کہ ہر کہ و مرہ را از فیض نور خود بچسبان مستفیض می نماید
بطریقے رو کہ مردم را سر موی ز خود نیسا زارد

در چیدن گلہائے تازہ و خوشبو از گلستان شباب شباب نماید۔ اعنی در کار ہائے خیر استحال
نمودہ گوی سبقت از اقران و ہمسران رباید تا منظور انظار عواطف سبحانی و مطر حہ النوار تجلیات
سبحانی گردد۔ چنانکہ بلبل ہزار داستان شیراز عند لب شیریں نواز یعنی سعدی حقیقت طراز
برزبان حقائق ترجمان می آرد۔

خوش است عمر و ریخاک جاودانی نیست بس اعتماد بر این تیغ روز فانی نیست
پس ہمیشہ ملحوظ خاطر حقیقت پسند و دل شریعت پیوند دارد تا در ایقان شباب بے ثبات
کہ عنقوان نہال حنظل و لذات و ثمرش شیریں از شاخ نیات است چنان مستقیم الحال و
حسن الاستقبال ماند کہ بعد از انقراض زمان مسرت و نازگی و بسر آمدن زمان خوشدلی و
نازکی اشعار ذیل را اور و زبان حسرت ترجمان خود نسازد۔

برستی کہ بازی برفت چندین سال	برفت عمر ز فہیم شرط راہ ادب
درین روز جوانی کہ صرف شد بہ حال	کنوں کہ رغبت خیر است ز در طاعت
کہ دست جو زمانہ نہ پرگزاشت نہ بال	کنوں ہوا می ان می نزد کبوتر نفس

السلام علی من اتبع الهدی واجتنب عن الشر والبغی وساک علی طریق الرشاد واسدوا و اختر از
عن الشوارع الطغیان و الفساد۔

کشمیر

۴

کشمیر قطعہ ایست دلپذیر و نقطہ ایست جنت نظیر کہ جانب شمال ہندوستان و دروا من
کوہستان واقع است از ہر دو جانب جبال فلک شمال آنرا احاطہ کر وہ کوہستان فلک
شمال دروا من آرام و اطمینان داشتہ و آب ہائے رواں و نہر ہائے جہاں سیراب و
شاداب ساخته این کوہستان کہ سرگوشی ہائے بہ آسمان می نماید۔ بہ سبب سرسبزی و حضرت
و لطافت و نرمیت دل ہائے مردم از دوست می رباید۔ آب مصفاے چشمہ ہائے رواں
کہ بمنزلہ چشم گریاں این کوہستان عالی نشان است چشم مردم۔ انور و مردک چشم راقوہ و سرور
می بخشد حقیقت این است کہ جبال مذکورہ قدرت کاملہ و حکمت بالغہ خداے قدیر و
حکیم و خبیر را ملاحظہ نموده از بس رفیق القلب شد و رقت نشان بصورت عیون ذی نشان
ظاہر شدہ۔ مشاطہ فطرت چہرہ جمال این جبال را بہ آن خوبی و لطافت و حسن و نفاست
آراست و رخسارہ زیبائے و دایکشا را بہ غارہ نصارت و گل گونہ نفاست بد انگونہ پیراست
کہ آسماں بصد جاں بر آن تریان میگردد۔ و گردون گردان بہ زار شیفنگلی و دل بستگی گردان شب
و روز می گردود۔ سبحان اللہ کہ دیدہ ہائے سیارگان برائے دیدگاہائے این گلستاناں ہمیشہ
وامی ماند و فلک دوار گنج شایگان ثوابت و سیار بر آن شمار می نماید۔

مقام وقوع در ہند

ذی شرف

این سرزمین بہشت آمین بہ سبب تلہست گلزار و کثرت اشجار و لطافت آبشار و
نرمیت انہا۔ عذیب السہیم و مقوقد المثال است۔ و در ہر قطعہ زمین آرایش و تزئین از گل و
گلزار عیاں و خاک و خاشاک و گرد و غبار و پرودہ اخفا نہاں۔ و پرودہ ہائے سنگیں این
کوہساران قدر شفاف و صاف باطن کہ حلب حلق آں بر دارد و پشش سرزمین بر
و انما دست بر راست۔

ذی شرف

بلخ و بوسستان کشمیر و ہر فصل و ہر موسم گل افشاں۔ و ماں جان از بوی گلہای

مشکبومی این گلستان عطر آگین و رشتہ نگاہ از نظارہ گلہائے رنگین و دست گل چیں
 مثل گلدستہ بہا میں در آن سر زین مشک ختن بیج نیز زردیل کسی راہ خریداری آن نوزد
 زہے بخت بیدار ساکنان این دیار کہ لیل و نہار محو نظارہ چمن و گلزار شدہ از بادہ
 نشاط و انبساط مست و سرشار اند۔ گلہائے آبدار دام است برائے مرغ نگاہ و اوراق
 کتاب معرفت برائے مرد آگاہ۔ سر و شمشاد و در عبادت خالق عباد بیک پادشادہ و اشجار
 ثمر دار از کثرت اثمار سر تواضع و انکسار بر خاک عجز و نیاز نہادہ۔ مفہوم سے نہد شاخ پر
 مہوہ سر بر زمین۔ از ہر سو آشکار۔ و نقش عیش و سرور عیال از در و دیوار سے

کس در زمین

از گل و گلزار آن قدرت باری عیال عقل سرا سیمہ سر گشت بہ حیرت نہاں
 شجرش غرور و جبرش مرمر۔ و آب و ہوا بش طیرہ فزاسے ملک بربر۔ پری رُخان کشمیر
 کہ درخشن و خوبی بے نظیر اند حاجت آئینہ ندارند۔ زیرا کہ ہر قطعہ سنگ ہم سنگ آئینہ
 خوش رنگ و ہر قطعہ زمین زمین حلب راہم سنگ۔ نہت آب و ہوا از بس دلکشار و
 روح افزا۔ چون در تابستان ساکنین سبواقا لیم جہاں نعرہ الاماں بر زباں می آزند۔
 قاطنین این دیار در گلشن و گلزار برب عیون و انہار بفقو اے جنات تجری من تحتہما
 الانہار خالین فیہا۔ اوقات حیات بہ عیش و نشاط می گزارند۔ بر سقف خانہ (وارہا)
 این دیار باغیچہ ہائے مثل چہرہ یار طر صدر و محبوب گل غدار نمودار و چاکدستی و صنعت
 مشاطہ فطرت بخوبترین و جہی و احسن ترین وضعی و انفع و آشکار سے

اشجار

قصر زر گلزار و ہم بر قصہ گلزار دیگر آشکار است ہر طرف از فیض ایام بہا
 چنانچہ استاد سیادت پناہ نجابت و سنگاہ بلجا و مالے علم و فضل زدوہ صلحا و زبده انقیاد
 و اتامی اسرار نہانی شمس العلماء قاضی میر احمد شاہ رضوانی بہ تعریف کشمیر (ورق قصیدہ)
 رطب اللسان شدہ می فریابند۔

ہزار و یک ہوس خام پختہ تا کامم | گرفت لذت این نعمت الہ اجل
 بیا و منت رضوان کنش برای بہشت | کہ جلوہ می و ہدایتجا بہشت بر ہر تل
 و ہم قافلہ سالار شاعر اے نادر بہاں و مفتح علمای باوقار ایران و توران کہ بسبب علم و فضل

راے شعرا ہر بارہ آب و ہوا

ذکاوت عقل مشہور زمان و معروف جہان است و در عرف عام آن را عرفی ششیرازی
می نامند می فرماید

ہر سوختہ جانے کہ بکشمیر در آید گرم غ کباب است پروبال بر آید
از ہمین است کہ ساکنین این سرزمین (خضر آئین) عمر نوح بل بقائے حضرت می یا بندہ پیران
کہن سال با وجود پیرانہ سالی مصروف عیش و شادمانی و دائمی آرام و فارغ البالی
ہر جوانی کو بیاید اندرین ملک و پار | نوجوان گرو در لطف نزہت آب ہوا
مزہ پیری ہم بیاید رونق عہد شباب | اگر قدم اینجا نہد از لطف آب و ہوا
مردہ صد سالہ ہم یا بد حیات جاوداں | اگر شود او مستفیض از فرحت آب ہوا
غله جات مختلفہ و میوہ جات متفرقہ در این سرزمین بہ افراط تمام پیدا می شود۔ از
میوہ ہا سیب و ناشپاتی قابل ذکر است۔ و از گل و ریاحین بنفشہ و نیلوفر با شوکت و نہر
بی شوکت خار ہر طرف نمودار۔

گلزار نسیم و باغ نشاط کہ از دیدن آن قلب متمتع از فرحت و انبساط می گردد۔ بہ آن
خوبی و زیبائی چہرہ کشمیر را بہار است۔ کہ اگر راست خوابی میگویم کہ در وقتین از ریاض بہشت
کسی این جا آورد و بہشت۔

انما شیریں این سرزمین در شیرینی و حلالت و لذت و نفاست روکش انما بہشت
بریں شیریں سخنان جہان در تعریف آن فہر روہاں و گلزار جہاں بمقابلہ گلستاں آن خار
مغیلاں حق این است کہ خلاق جہاں و رزاق انسان و حیوان ملکہ بہ این خوبی و لطف
نیافریدہ و دیدہ فلک ہیچ قطعہ زمین بہ این تازگی و نزہت ندیدہ۔ سیاحان جہاں راہ نور
عرصہ دوران مثل آن نشان نمی دہند۔

ملک جہان و عرصہ دوران روزگار	مثلش نشان ندادہ کسانیکہ دیداند
باغ بہشت گشت پہ پلوش شرمسار	چشم زمان و عین فلک مثل او ندید
تا ہم چو کشمیر یکے باغ چہ بہار	صد بار آسمان بگرد زمین بگشت
پس مضطرب شدت شب روز بقرار	آرد برومی ارض میسر نشد و لیک

سیارگان گنبد نیلوفری کہ اند
 حیران و ششند اند ز نظارہ چین !
 آن کشت زعفران کہ بہ کشمیر دیدہ
 میدان کشمیر ہمہ سبزہ زار شد
 باغ نسیم و باغ نشاط است جلوہ گر
 واوی کشمیر بود خال روی دہر
 حوران خلد را بخلدنار رشک و غم
 در کشمیر است عجب صدف دل کشی
 حسن صبح کہ بہت متاع گراں بہا
 آن زلف خال عارض سہیں کہ پیش او
 کشمیر بیاں حسن صبح و بہ دلبری
 نسیم و سلسبیل خجالت ہے کشد
 مہتاب بہت یک گل شبوی آن چہن
 کے آفرید خطہ چون ملک کشمیر

یک انعکاس گلشن کشمیر پے بہار
 وز دیدن جمال گلستان آیدار
 خند و زوید آن ہمہ شب چرخ پرتار
 ہم گلستان گشت ہمہ دشت و کوہ سار
 تا طالب بہشت نما ندور انتظار
 ہم غازہ جمال رخ دشت و کوہ سار
 از دیدن جمال حسینان این دیار
 ہم ساکنان خلد بریں اند خواہنگار
 ارزاں بکاشمیر بود بہر جاں نثار
 حور و پری ہدام نخل بہت و شرمسار
 گوی سبق ربودہ ز خوبان ہر دیار
 زان چشمہ ہائے آب مصفا و آبشار
 خورشید زرد آومی آن باغ پربہار
 دست نضا و قدرت خلاق کردگار

باشندگان کشمیر از بس فہیم و ذکی و پارہ سادہ متقی اند۔ بہ شالہ بانی و مصوری نقاشی
 و زرگری مہارت تمام دارند۔ الا بعض از انہا موصوف بہ صفت مکر و فساد و معروف بہ
 یزدلی و عناد اند۔ و بے وفائی و کجروی را کہ خاصہ خوبان جہاں است۔ شعار خود ساختہ۔
 و روی از طریق مہر و وفا بر تاختہ۔

باغ نسیم و باغ نشاط کہ موجب مسرت و اینسا ط است زینت افزائے گلستان
 ہامی کشمیر شرہ از سیاہ آب ہائے قطعہ ایست (سیاہ آبی ست) موسوم بہ ڈل کہ بے مثل و
 بے بدل است۔ باشندگان ہر دیار و امرائے روزگار راہ ہائے دور و دراز قطع کردہ در
 ملک کشمیر برائے دیدن ڈل می آیند۔ و دل رامی آسائند مختصر ادر تعریف آن این شعر کفایت
 سیر باغ بہشت لرخواہی بہر سیرش چرامنی آئی

باشندگان

مقامات قابل توجہ

جہاں آفریں تا جہاں آفرید غدیری چنین جانفراکس ندید

از ورو دیوار این گلزار و از نظارہ این کوہسار مفهوم سے

اگر فردوس بر روی زمین است ہمین است و ہمین است و ہمین است

مختصراً این مضمون را بریں اشارتیم می گردانم و روی از طریق طویل الکلامی میگردانم۔

گرترا خواہش بہشت بود	ساعتی اندرین دیارہ بیا
گل و گلزار و گلشن ثنا و آب	نہر و آب روان و ہم دریا
کوثر و سلسبیل و ہم تسنیم	حور و علماں ہمہ بہ ہیں اینجا
بمیدل ہست دل دریں واوی	دلکش و دل ربا و دل افزا
ہست کشتیہ جنت الفردوس	ہست کشتیہ جنت الما و لے
آب او آب چشمہ حیواں	خاک او خاک جنت الالے

کیفیت شرب ماہتاب

۵

الحمد للذی خلق الارض و السماء و زمین السماء دنیا بمصایح۔ اعنی حدیثی حدیثی
 تنمای لایتعد مالک الملک و خالق الخلق را سزود کہ زمین و آسمان را بیا فرید و بہ انواع ثوابت و
 سیار و خرا الذکر را زیب و زینت بخشید بمجملہ آل اجرام سماوی جرمی است منور کن زمین
 آسمان و تخمیر بخش دیدہ انسان آن سلطان اللیل را ماہتاب عالم تاب می نامند۔ چون آفتاب
 جہاں تاب از محنت و مشقت روزماندہ و زرد و روشدہ بگوشہ مغرب زاہدانہ منبری گردود۔
 آنگاہ شہنشاہ شب بدون رنج و تعب بی خوف و خطر و با زیب و فرستند آرای فلک شہ
 سپہ سالاری انجم بپردہ خود می گیرد۔ و بر تخت آسمان با فروشان رونق افروز شدہ بہان و
 جہانیاں را از نور خود مستفیض می گردانند۔ ہمیں کہ شہنشاہ روز روز لہ ہمہ پوشید و لشکر تبری و

تہذیب شعر مشعراں

ظلمت شب ہر سو دہر جانب دوید۔ ناگہاں یک تووہ سیم بانہر آب و تاب در خلا آویزاں و
رواں بنظر آمد۔ کیفیت کہ از نظارہ آن بر دل نظار گیاں طاری میگردد۔ بیان آن از حدیثہ تحریر
وحیہ تقریر خارج است۔ عقل انسان از تعقل آن حیران و ظلمت شب از پرتو آن پریشان
جملہ اشیاء ارضی از پرتو نور آن مستفیض می گردد۔ و بر ہر امیر و فقیر و صغیر و کبیر یکساں از تابہ
گویا سبق انصاف و انتصاف بہ اہل جہاں می آموزد۔ و دیدگان شب رواں و وزواں را
بسوزن حسرت می دوزد۔

جرم ماہتاب انکار بیت سوزاں و شعلہ لیت تاباں بر شئے دوزاں و شب گرداں و
چراغ ہدایت و شمع درایت برامی پاسایاں و شب بیداراں۔ اگر چشم دوزنا بکار و دیدہ فراق
ستم شعارتاب ویدن جرم نور بار مہتاب ندارد۔ چشمہ ماہتاب را چہ گناہ۔ زیر اکہ این پستان
شب نگزارد کہ کسی در عہد پاسانی اش بر راہ فسق و فجور بتازد۔ یا دست تعدی بر مال ظلومی
تازد و حضرت انسان و امن آلود و عصیان گرد۔ فاسقاں و قزاقاں در نور ماہتاب ہم را سدا
بیچ و تاب می مانند مثال شام بعینہ مثال مہتاب سگ است بچو اے

ماہ نور می نشاند و سگ بانگ می زند سگ ابجو کہ کار تو با مہتاب چیست

بار بار و مشاہدہ می آید کہ بچکان کہ قلوب شام مثل آئینہ صاف و از مبداء نور حقیقی قریب تر می باشند
از نظارہ آن بسیار شادان و فرحان می گردند۔ بخواہی الجحش بیل الی الجحش صبیحا۔
روشنی بدر بدر قہ ایست مسافراں را کہ در حدت آفتاب طریق سفر نتوانند گذشت۔ و بجز
طلوع آن متوجہ سفر می گردند۔ رفیق شفیق شام شدہ باعث طے مسافت می باشد
روشنی آن حکم تباشیر دارد۔ برای گرم مزاجاں و گرم رواں منزل هستی۔

مردمان ہم فصل تابستاں و ہم در موسم زمستاں در سایہ حمایت آن بہ آرام و اطمینان
خواب می نمایند۔ العکاس نور آن بر دشت و کوہستان کیفیتی کہ از تعلق بیدان دارد۔ چہ ہر قورہ
سیک مثل ریزہ ہائے سیم و ہر سنگ کوہستان قرص سیم می نماید۔

آب در جوی و انہار و دریا و آبشار مثل ماہیچاں بر واں شدہ لطف و بگردارو۔ از پرتو
آفتاب مثل ماہیاب بنظر آید۔ پاسانان و محافظاں و رقیبیاں و دربانان کہ در شب ہامی دراز

سیاہ بفرجوا سے

درازی شب از مژگان من پس کہ یک دم خواب در چشم نگشت است
 بیدار می ماند در شب ماہتاب بہ اطمینان و آرام خواب می گیرند گویا از سطوت ماہتاب
 و زوان در ہرناں مرعوب شدہ بزاد یہ انخفا متواری گردند۔ و ماہتاب پاسبانی و حفاظت خلق را
 بدمرغ خو و میگیرد۔ چہ پاسبان مہربان و نگاہ بان شیریں روان است کہ بے مزد و منت شتر انص
 پاسبانی را بہ احتیاط تمام سرانجام می نماید۔ و ہم چنین مانع وصال یاران نفسانی کہ بناے محبت
 شان بر لذایذ حیوانی باشد میگردد و انسان را سبق توسع در پارسانی سے آموزد۔ چوں از حلمات
 شب ہائے تار انسان بیزار و بقیار می گردد۔ شب ماہتاب است کہ از ورود مسعود خود دل ہا
 را تسکین و اطمینان می بخشد۔ رقاب و حفاظ کہ دیدگان شان مرہ خواب شیریں بچشیدہ شکل
 بستر استراحت ندیدہ از وجود شب ماہتاب گلمائے مرادشان بصد آب و تاب شگفتہ و گرو غم و
 اہم از صحن خاطر شان رفتہ در این قاعدہ کلیہ کہ محدثات عالم تغیر پذیر است شب ماہتاب ہم
 بتدریج زوال می آرد۔

غنیمت دامن شب ماہتاب ز انجاش مشوغال	کہ گردش میکند گردوں مشو نقش جہاں باطل
بزودی بستر نقش ضیاء از لوحہ عالم	بجہت خیر و زامی جاں مشواند جہاں کابل
زمان عیش و طرب ہم مثال شب ماہتاب است کہ گزراں و زوال رو آرنده برآں۔	
ای شب ماہتاب ای کشف اسرار ازل	نور بخش دیدہ اہل صفا و اتقیا
ایکہ از عرب تو ترساں است و زونا بکار	ایکہ از بیم تو مضطرب گشت مرد بے جیا
انضیاء صافی و الوار پراسرار تو	گشت جیراں دیدگان عارفان با صفا
رہزناں در گوشہ ہا مخفی شدند از خوف تو	قطع شد دست تعدی دیدہ جور و جفا

فی الجملہ شب ماہتاب آئینہ ظہورات قدرت و نمونہ عجائبات فطرت است۔ ممدیکو
 کاراں حامی پاسبان و محل بدکاراں۔ منظر نور خدا و راہ بر راہ ہدی۔ عبرت بخش دیدہ و زنا
 ممدکار زہد با صفا و دفع شیطان بے جیا است۔

بدینیت و بدینیت

۶۱

مشیتِ خالق مخلوقات گوناگون و رزاق مکونات بقلموں مقتضی آں شدہ کہ حضرت انسان کہ شان آں بقراں خلقنا لانسان فی احسن تقویم آمدہ۔ ربیع مسکون را بسکونت خود مشرف ساختمہ چہرہ آرائے زمیں گرد و چنانچہ بعض ازاہا بلا و عظیمہ امصار قدیمہ را مسکن خود گزیدند الا اکثر الناس لبحواٹے۔

ولیکن کسانیکہ مرد حق اند خریدار و کابن بے رونق اند

دیہات و خلوات را لمجا و ماوا سے خود ساختند و مصداق ۶ "بیچ آفت زسد گوشہ تنہائی را" شدند۔ و از ہجوم بے تیزی اظہار ناپسندی نمودہ خود را از ترددات مختلفہ و تفکرات متفرقہ را باندند و بر رخت خوشحالی رسیدند و اسب مراد و کامرانی در عرصہ نطف و نیکنامی دو ایندند۔ ہوجوات ذیل جوت را بر بدینت ترجیح سے تو ان داد۔

(۱) باربادر شاہدہ مے آید کہ مردمان صحیح الاعضاء و توانا از شہر ہائے کلاں بر نئے خیزند۔ بل قریات دیہات مردم این صفات پیدا مے کنند۔ زیرا کہ عمدگی آب و ہوا بر صحت انسان اثر تمام دارد۔ این چگونہ ممکن است کہ ساکنان بلا و عظیمہ مثل لندن و نیویارک و صحت و توانائی با باشندگان قریات و مسافرات مقابلہ توان نمود۔ و این امر از مسلمات و بدیہیات است کہ صحت تقویم تمام دارد۔ ہر جمیع اشیاء مملوکہ انسان۔ در ہوا می تازہ و صاف و میدان ہائے پر فضا و دل کشا و باوید ہائے صحت افزا۔ بود و باش و شستن کجا و در شہر ہائے گنجان آباد۔ و کوچہ ہائے غلیظ و ناصاف و در محلات موجب خرابی و فساد سکونت و زیدین کجا سے بہ میں تفاوت رہ از کجا ست تا کجا۔

(۲) عمدگی آب و ہوا و فضا سے دل کشا بر قد و قامت ہم اثر انداز گردوسی بنیم کہ مردمان شہر از بس پست قامت و نحیف و ناتواں می باشند و برخلاف آں ساکنان قریات و قاطن ان بویہ طویل القامت۔ قوی الجثہ و شجاع بنظر می آیند۔ طاقت و توانائی و قدآوری بر انصرام اکثر کار ہائے متعلقہ انسان اثر تمام دارد۔

کثرت کار و بار و اشتغال کار برائے اہل شہر مانع ترقی گردوسی۔

تعمیر متعلقہ مشغول

دلیل انصافیت بدینیت

(۳) مدینت دشمن ذہانت خیال کردہ شود و برخلاف آن بدویت ممد ذکاوت و فطانت باشد
 زیرا کہ چون ایشان اسکنین امصارم از خواندن اخبار و استیفا سے تیاتیر و شغل روزمرہ فارغ
 میگرددند خیال می نمایند کہ بجز این کاری دیگر و فرض برتر مفوض بہ ایشان نیست۔ ایشان را از
 اشیاء خارجہ خبرے و تاثرے نباشد۔ از مظاہر قدرت و مناظر فطرت کلیتہً محروم می باشند
 نمی دانند کہ اشعر آفتاب عالم تاب بر کوہ و دریا و دشت و صحرا چه لطف عجیب و چه کیفیت
 غریبے دارد۔

آب پائے روان دور پائے کوہستان و انہار و آبشار در صحرا و کوہسار و بجوم تا بدار
 بزنگ دوار و زمزمہ خوانی طیور بر شاخسار و سیر گردش در کشت زار و تماشا شائے گلزار و فصل بہار
 و بوقلمونی نباتات و اشجار چه تدرول ربا و فرحت افزائی باشد بجا یکہ اہل شہر و محلات
 خاک شاں از دیدن آسمان ہم عاجز و قاصر اند و بدویت خود بخود اتفاق مشاہدہ این چنین
 مظاہر نظرت می افتد و ایشان بغور و خوض مطالعہ صحیفہ قدرت نمودہ مقرر صنعت صدق حقیقی
 می گردند۔ و انہیں عمل اثر خاص بر دل و دماغ شاں می افتد۔

(۴) مشاہدات روزمرہ شاہد این حال است کہ مردمان صائب الرائے و صاحب فہم و
 ذکا اکثر اکتعلق بہ دیہات و قریے می دارند۔ اختراعات عجیبہ و ایجادات غریبہ اگر از پردہ
 احتفا بمعرض ظہور آید نتیجہ عقل و دماغ اہل قریے است۔ زیرا کہ حسب تحریرات سابقہ و دماغ
 اہل شہر متناسب و موزوں برائے اختراعات نباشد۔

(۵) اہل دیہات و جنگلات کار ہائے متعلقہ خود را بدست خود سرانجام می نمایند کہ موجب
 ترقی باشد و برخلاف این ساکنان امصار بذریعہ (ماشین) ہای مختصر انصرام می دہند
 (۶) در مدینت کسی از حال دیگرے خبر ندارد۔ بدین سبب از صفت ہمدردی و اتفاق
 و نوایدات تراک در سنج و راحت اہل افاق منصف نمی گردد۔ عرق ہمدردی شاں گاہے در
 حرکت نمی آید حالانکہ برخلاف آن و بدویت از مشاہدہ حال یک دیگر واقف و با خبر می باشند
 و بدین سبب بر طریق مدد و استمداد سلوک می نمایند و صفت ہمدردی و اتفاق را ہمیشہ صریح و
 ملحوظ می دارند۔ اہل دیہات در لطف و مروت و شفقت و نسبت ہم بر اہل شہر فائق و سابق

اندزیرا کہ قبل الذکر اگر کسی را بدوستی گزیند بر اے دوام باشد و در ایثار و ثبات و در پیما ریل و
 ثبات گوهر جان بر بار و فادار و ریغ نثار و چہ - یک یا صمیم و محب قدیم بہتر و افضل است از صد
 یا نخیل و نسیم -

اہل شہر اگر ہزار آشنا دار و بیچ فائدہ از انہا بوقت حاجت نبردار و - چہ ایشان یاران ربانی
 یا نانی باشند یک یا رجبانی بہ از صد یاران نانی و آشنایان زبانی - آشنایان عارضی بحالت عوارض
 و تکالیف مضیبت ثابت نمی گردند چہ ایشان در اں حالت پیراموں حال نمی گردند -

چوں باشندہ و بیہات (روستانی) و بلدہ عظیم داخل مے شود - از دیدن عجائبات
 و از ملاحظہ غرائب اثر کیہ بر دلش طاری می گردد - از اں دل اہل شہر عاری باشد چہ ایشان
 از مشاہدات روزمرہ عادی ملاحظہ آن استیپاشدہ اصلاً متاثر نمی گردند و ایں تاثر ہم موجب
 شگفتگی غنچہ دل و جاں باشد ہم در غفل و تدبر اہل قری از اہل شہر سابق می باشند -

از مشاہدہ روزمرہ معلوم میگردد - کہ در بدویت اطفال از حال یک و گزینہ خوبی آگاہ می باشند
 و شہیدان حکایت و روایات بزرگان شغف تمام بہم می رسانند حکایات تاریخی خاندان بر دلہا مے
 نشان اثر عجیب دارد -

۱۶۱ در بدویت پروای تکلفات و ریج حال نباشد - آسماں خیمہ ہے چوب بر سر نشان و
 فرش زمیں در زیر پاسے آن مستان - ایشان دریں معاملہ استغنائی تمام می دارند - ہم چنین
 محتاج امتنع نفیسہ و اغذیہ لذیذہ و البسہ نظیفہ نباشند - نہ حاجت خدام دارند نہ پروای عوام و
 تکلفات لایعنی زرکشیر و مال خطیر صنایع نمی سازند

از دولت سکون قلب محروم می مانند و ہمیں اطمینان خاطر است کہ لب بہاب راحت
 و ایں و منتہا مے مقصد کونین است - ذخیرہ مال و متاع کہ در خانہ ہا مے دارند و بال حال
 شدہ باعث ہزار ہا تکلیف می گردد - خوشحال صحرا نوراں کہ نہ مال و کنت دارند نہ مال و
 حشمت کہ بفکر آن بہ تردد و تفکر و گزارند مے

پس از صد سال باین نکتہ محقق شدہ فاقانی کہ یک دم مطمئن بودن بہ از تاج سلیمانی
 دریں شگ نہست کہ در مدینت اکتساب علم و فن بہ سبب موجودگی مدارس و مکاتب بخوب

ترین وجہ صورت فی بندہ۔ و بدیں سبب اہل شہر تہذیب نفس و تعدیل قوی کردہ از وجہ
 بہیمی بمرتبہ ملکی تو انہر رسید۔ لیکن نتیجہ بالعموم بالعکس ظاہر می گردد۔ زیرا کہ حضرت سعدی
 علیہ الرحمۃ فرماید:

علم چند آنکہ بیشتر خوانی چوں عمل در تو نیست نادانی

ایشان از صفت عمل عاری شدہ۔ تہذیب و تادیب نفس نتوانند نمود۔ مشاہدات روزمرہ نظام
 می نماید کہ در مدنیت لوی مہر و وفا و نحوے علم و حیا نباشد و از نعمت انس و محبت و والفت
 بے نصیب اند۔ وہم چنین صحب جسمانی و راحت روحانی پیراموں حال نشان نگردد۔ قول
 فیصلہ این است کہ بدویت افضل تر از مدنیت است۔ پوشیدہ نماںد کہ بدویت موجب فتوحات
 نمایاں شدہ اقوام عالم را در سبعمہ اقالیم جہاں مثل مہر و ماہ بر فلک شہرت و وام و بقاے عام می
 رساند۔ فتوحات عرب مصدق این قول است

کیفیت شب نار و باران موسم سرما

کیفیت شب نار بر مرد و ہوشیار ہویدا و آشکار و بر دیدہ دران روشن ضمیر بل بر ہر
 صغیر و کبیر و امیر و فقیر اظہر من الشمس و اہین من الالمس است۔ زیرا کہ ہر کہ در ہر قصبہ و وہ
 از نظارہ آل بہرہ بر وارد۔ الا از کیفیت کلیتہ و حقیقت اصلینہ بجز آنا کہ دشت و دریا چو روند و
 سفر ہائے و در و دراز نمود و در محلات عالی شان نیا سوزند۔ دیگر خیرے و اثرے
 نباشد۔

امرا ازین کیفیت آگاہ ہنند

امرا ئے عالی و قارور و سائے با اتمدار کہ بر بتر ہائے گرم و مسند ہائے نرم استراحت میفرمایند
 و شبستان جنت نشان ایشان از شمع و دل افزوز حکم خلد بریں بر روی زمین وار و تصور آن
 نتوانند نمود۔ بقواے سے

ای ترخاری پیا نشکت کی دانی کہ چیت حال شیرانی کہ شمشیر بلا بر سر خوردند

چہ ایشان نہ متاثر از بردوت جانکاد و تاریکی زطلت روح فرسائی با ہنہ نہ بہ سبب خواب
 شیریں صدای طوفان درینش باران بگوشش نشان می رسد۔ نہ ترش رعد و مالش برقی پردہ های

گوش چشم انسان رامی در دہ پرده گوش ایشان از صدای مہیب طوفان بے خبر غنچہ دل از
ادای رعد و برق بے اثر باشد۔ غربای ناوار و مبتلایان مصیبت واضطرار آگاہ از کیفیت شب
تار و واقف از درازوتی و ظلم روزگار اند۔ کہ نہ شبستان خلد نشان و نہ ساز و سامان محافظ
زمستان می دارند و نہ از پارچات گرم نہ بستر با سے نرم فائدہ ہا بردارند بل زیر چہرہ زندگی
بسر نموده علی الدوام بردارند۔ لباس بہتر از عریانی تن بر بدن ایشان دیدہ نشود۔ از دست برو
و ہوا می سردنالاں و از صدای مہیب سحاب پریشان و از باریدن باران بہ سبب برو دت گریبان
می مانند۔ و مصداق این شعری باشند۔

شب سرد نشان دیدہ نابردہ خواب چو حر با تامل کنان آفتاب

انتظار آفتاب می نمایند تا از آفت سرم و ظلم ظلمت شب بیدار ہائی یا بندے

شب تار و ہوا می جانگزا و موسم سرما بلای ناگہانی ہست ہم سو مان روح فرسا

سردی ہوا برو دت سرما مثل تیر دل و وزجاں سوزشان میگردد۔ بدیں سبب دست و عابد در گاہ
خالق الارض و السماء را از کنند تا درازی شب بیدار کم گردد۔ چون عروس آفتاب بصد۔

نقاب از چہرہ برداشتہ بر منصفہ فلک چہارم جلوہ گرمی گردد۔ جاں در اجسام مرده نشان عود
می نماید۔ دیدہ ہا از دید آں عروس جان بخش گرم می کنند۔

وای بر حال مسافران بجز ویر و تاجران صاحب سیم و زر و عازمان سیر و سفر کہ در شب تار

زمستان و سعالت طوفان باد و باران بار نقا و باران قطع مراحل و طے منازل می نمایند۔
گاہ کشتی شان بگرداب ہائل درمی آید کہ ازاں سفینہ حیات شان بہ کنار ساحل نجات
رسیدن محال می نماید۔ غرض رعد و تالش برق باعث آتش گیری و حرق خرمن امید نشان
می باشد بلبل شیر از کہ از بس نکتہ پرواز و فییریں طراز است۔ مناقسہ و موازنہ ہمیں حالت نمودہ

بدیں نوع مترنم شدہ ۔ (حافظ)

شب تاریک بیم موج گرداب چنین ہائل کجا و اند حال ما بسکسار این ساحل را

چون سفینہ تاجران در بجز بکیراں بحالت باد و باران و شدت طوفان و گرداب ہائل در آید۔
جان فییریں آن خسرواں از تن بیرون می آید و در ہا و وار فییریں بر می آرنند۔ و بسا اوقات در مشاہدہ

عزای ازین کیفیت آگاہ اند

از شب تار و بحالت تاجران

آمدہ کہ اکثر الناس صید و ام حریان و یاس در آن حالت خوف و یاس شدہ لقمہ نهنک اجل گشتند۔
 گاہ مسافران بحر و بر تلال مصر و بر آمد از نہال تجارت قند و مشک بر برداشته شیریں کام
 می گردند و گاہ فرعون صفت بدیائے نیل بے نیل مرام فروغی وند نقوش ابید از موسای نا امید
 سترده خون آرزو ہائے ویرینہ می نمایند۔ این ہمہ نتایج و عواقب شب تار و موسم سرما است
 اکنون عنان شب بیز خامہ ووزبان بسوی مریضان نیم جاں کہ از بس افسردہ و ناتوان
 اند معطف می گردند معلوم است کہ شب تار موسم سرما چہ قدر دراز و طویل رہے مرد علییل میباشد
 کہ ہر ثانیہ اش در درازی ثانی ندارد۔ از درازی شب فقط دو کس آگاہ اند پس۔

اول مریض نیم جاں کہ از بین الاقران و ہسران بر بستر بیماری دراز شدہ چشمانش مزہ خواب نہ
 چشیدہ بل در آہ و زاری و گریہ و بیقراری تالان و تپان می گزارد۔

دوم۔ عاشق مہجور کہ بہ سبب فراق ماہ و موش و رکادش آن مبتلای جو روحش و تشاکی غم و ہم
 اسیر و ام ریخ و الم می گردد۔ آن بے چارہ ہر لحظہ مثل ماہی بے آب در ریخ و اضطراب می
 باشد و سیاب و اضطراب و آرو بے قرار بودہ ہر لمحہ مرغ جاننش از نفس بر جیش پرواز می نماید۔

گزارش شب بصد شکل بصد وقت بصد زاری بصد ریخ و بصد حسرت بصد درد و بصد خواری
 چون از خطرات شب تار اثرات آتش و نار قتر تب است۔ خداوند کریم در قرآن مجید
 نشان عظمت ظلمتس ملحوظ داشتہ شمس می خورد۔ جائیکہ می فرماید۔ واللیل اذا غشقت
 پس ہمیت و نشان شب یلدا و تاریکی روح فرسا و طوفان هوا از مخططات مظاہر فطرت و مناظر
 قدرت است۔ و گواہ عادل و شاہ عدل بر جلالیت رب الارباب خالق المطر و السحاب اند
 و پروردہ شب تار کسی سرور و فرجان نیست بجز یوم شوم یا در زندموم کہ موخر الذکر و ظلمت شب
 نامہ اعمال خود از تاریکی عصیان سیاہ کردہ مستوجب النار و السقر می گردد۔

کردنی خویش آمدنی پیش

مکافات عمل و پاداش کار و دین و پیرنا پایدار کہ نتیجہ گردش لیل و نہار است از چشم مردم
 و نامحفی نیست۔ باید دانست کہ دریں ہماں گزراں ابناء و ناناں برد و تواریع اندیکے آنکہ

بنامی کارشای مبنی بر مفاد و مصالح اقران و همسران باشد۔ دیگر آنکه افعال و کردارشان ضرر رساں و موجب نقصان ہر انسان و حیوان است۔ چنانچہ بلبل خوش الحان چمنستان فصاحت و طوطی شیریں زبان شکرستان بلاغت و ربوستان اخلاق کہ ہر گل آن در رنگینی و خوشبو شہرہ آفاق است بدیں نوع مترجم شدہ

دو کس چاہ کنند از پی خاص عام | یکی نیک محضر و گزشت نام
یکی مانکہ تازہ کند شہ سلق | دیگر تا بگردن و رافتند خلق

بریں محل ذکر خرقہ اُخری کہ نیات و طویات نشان متضمن بر مضار و فسادات اہل جہاں است
کردہ شود و نمودہ آید کہ ہر آنکہ

تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت | و مرغ بہدہ بخت و خیال باطل بست

جملہ ارادات و نیات شان مقتضی تکالیف انبای زمان باشد حکمت بالغہ و قدرت فاضلہ حکیم مطلق و قادر بر حق بدیں نوع جاری و ساری شدہ کہ تخمی کہ در مزرع عمل بکارند بر آن پروازند کسی در جہاں ندیدہ و شخصی نشیدہ کہ از تخم جو گندم روئیدہ باشد۔ چنانچہ در بوستان آمدہ ہر آن تخم کاری بر آن چشم دار کہ ہرگز نیار و گز انگور بار

یہ زبان انگلیسی ضرب المثل است *As you sow so must you reap* یعنی ہر چه بکار آید بر آن بردارید۔ اگر کسی چاہی بدیں نیت کند کہ کسی در آن افتد بر پیش حساب الاقتضای قانون الہی جز این نباشد کہ خود در آن افتد۔ حاکیمان راستی شعار و راہیان حقیقت گزار حکایات بسیار و روایات بے شمار و دریں ضمن ایراد کردہ۔ و انراں میں امر یہاں ثبوت رسانیدہ۔

از مکافات عمل غافل مشو | گندم از گندم پر وید جو ز جو

چنانچہ برائے اثبات دعوی مزبور حکایت آن شیر خوشخوار و پلنگ ستم شعار کہ بلبل و نہار مصروف صید و شکار بودہ۔ بر تختین خون ناطق مشغول ماندے و ہمیشہ اسب حمد و جفا بمیدان ظلم و ستم جہاندی عاقبت الامر نہال اعمالش و ربانغ بیداوی نشو و نمایانمہ شاخہایش بلند شدہ برفلاک بے مقتم رسید و براعمالش بجز این ندید کہ صیادی از پروہ غیب بر آمدہ بچکانش را

موضوع افعال و کردار انسان

حکایت بلبل

حکایت ستم شعار و تیرہ خوار و ستم شعار کی آں